

van bij het begin die harde gangmaker tegen de koning, lange tijd streefde deze partij terzake een compromis na. En wat het ABVV betreft, ook hier zaten de leiding en de basismilitanten niet steeds op dezelfde golflengte. In een vlot leesbare taal doet de schrijver dit taktisch politiek touwtrekken voor de lezer herleven. Naast dit descriptieve gedeelte tracht de auteur ook een aantal politiek-sociologische verklaringselementen aan te brengen. Zijn uitgangspunt is hierbij dat "de essentie van het evenementiële kluwen in 1950" moet gezien worden als een crisis die de stabiliteit van het regime aan het wankelen bracht. In dit verband wijst hij op de vervanging van het reeds traditioneel geworden evenredigheidsbeginsel (betekent in de praktijk regeren met wederzijdse toestemming; belangrijke politieke kwesties krijgen de goedkeuring van meerdere partijen) door het meerderheidsbeginsel dat in casu (door de parlementaire meerderheid van één partij, de CVP) een precedent zou kunnen scheppen van unilaterale conflictbehandeling. Eveneens van belang is het feit dat in deze situatie de koning of beter gezegd de monarchie de belichaming dreigde te worden van één fractie van het Belgische politieke spectrum, met name de CVP.

De inbreng van dergelijke verklaringsmodellen en mechanismen om de destabilisatie van het politieke bestel in België te verklaren, heeft ongetwijfeld zin nut. Het werkt ordenend waardoor de historicus in zekere mate een greep krijgt op de complexiteit van het gebeuren. Toch is hier voorzichtigheid geboden. Vooreerst moet men er rekening mee houden dat in de koningskwestie ook persoonlijke krachten, zoals bij voorbeeld een streven naar macht, hun rol hebben gespeeld. Personen met dergelijke ambities zullen weinig gevoelig zijn voor, en kunnen moeilijk opgevangen worden in sociologische modellen post factum opgebouwd. Hoe kan men onder anderen de Waalse vakbondsleider Renard en de real-politicus Spaak in hetzelfde compartiment onderbrengen? Een tweede aanmerking is dat een dergelijk verklaringsmodel als het ware zijn eigen vragen oproept, die men toch niet uit de weg kan gaan. Als bijvoorbeeld de overgang van het evenredigheidsbeginsel naar een meerderheidsbeginsel de destabilisatie van de politieke besluitvorming veroorzaakt en dus als een negatieve factor moet beschouwd worden, dan duikt toch onmiddellijk de vraag op of de verdediging van het evenredigheidsbeginsel via het doordrukken van een minderheidsstandpunt, zoals in de koningskwestie in feite gebeurd is, ook geen gevaarlijk precedent schept voor de destabilisering van een democratisch regime! Deze enkele aanmerkingen nemen evenwel niet weg dat dit boek een verantwoorde en boeiende benadering is van een koortsmoment uit onze geschiedenis.

Raoul BAUER

* * *

HET POLITIEKE DENKEN VAN HANNAH ARENDT

Bhikhu Parekh, *Hannah Arendt and the Search for a New Political Philosophy*. Londen, Macmillan Press, 1981, 198 blz., £ 20.

De Amerikaanse filosofe van Duitse origine, *Hannah Arendt* (1906-1975), heeft jammer genoeg haar hoofdwerk *The Life of the Mind* niet kunnen afwer-

ken. In drie lijvige delen wou ze de menselijke basisgegevens omschrijven die ze voor een echt politiek handelen noodzakelijk achtte: denken, willen, oordelen. De eerste twee delen zagen het licht; het derde, het sluitstuk eigenlijk waarin alles moest uitmonden, kwam niet uit de schrijfmachine. Met als gevolg dat het hele oeuvre, dat steeds opnieuw en op een andere manier de vraag naar het 'juiste' politieke oordeel zocht, niet aan de uiteindelijke verwachting tegemoet komt. Dit belet echter niet dat de vele boeken die Hannah Arendt schreef, het politieke denken hebben gestimuleerd. Haar eerste trilogie, *The Origine of Totalitarianism* (1951) geeft gestalte aan de grootse ambitie om tegelijk politieke filosofie te bedrijven en haar tijd te begrijpen. *The Human Condition* (1958) is een heel verdienstelijke politieke antropologie; *On Revolution* (1963) poogt een politieke ethiek te schetsen; *Crises of the Republic* (1972) is een meditatie over de actuele moeilijkheden van de democratische staat.

Hannah Arendt was een stimulerend auteur en haar werk zal nog lang geïnteresseerde lezers suggestief overkomen. Dit is ook het standpunt van de Engelse politicoloog *Bhikhu Parekh* van de universiteit van Hull. Zijn werk is een heel evenwichtige studie van de belangrijkste thema's die Hannah Arendt in haar oeuvre heeft uitgewerkt. Het boek is een heel goede synthese en kan als een schoolvoorbeeld doorgaan hoe men iemands denken thematisch kan systematiseren. Parekh is daarenboven een kritische lezer die niet nalaat steeds opnieuw Arendts onvolkomenheden — naast al het verdienstelijke — te onderstrepen. Maar hoeveel lof we voor Parekhs boek kunnen opbrengen, toch bevat het zelf toch enkele onvolkomenheden. Dat hij het belang van Arendts *The Life of the Mind* onvoldoende in de verf zet, kunnen we begrijpen; de trilogie bleef immers onafgewerkt, daarenboven verwacht een kritische lectuur van de twee verschenen delen een degelijke filosofische scholing die Parekh niet volledig bezit zoals blijkt uit zijn al te schematische besprekingen van Plato of van de fenomenologie. Tenslotte bleven in de verschenen delen vragen onbeantwoord, omdat ze precies in het deel over het oordelen hun afronding moesten krijgen. Betreurenswaardiger is het feit dat hij Arendts boek *Eichmann in Jerusalem* helemaal niet bespreekt; het boek blijft daarenboven nauwelijks vermeld. We overdrijven niet als we stellen dat dit boek, dat Hannah Arendt wijdde aan het proces te Jerusalem, waar de nazi-functionaris Adolf Eichmann, medeverantwoordelijke voor de deportatie van duizenden joden naar de vernietigingskampen gedurende de jongste wereldoorlog, terechtstond, als een sleutelstuk in het hele oeuvre moet beschouwd worden. In de ogen van Hannah Arendt was Eichmann precies de a-politieke mens bij uitstek omdat hij niet dacht, niets zelf wilde en bijgevolg geen publiek — en dus geen politiek — oordeel velde. Adolf Eichmann was een banale bureaucraat zonder eigen geweten met een publieke dimensie; hij voerde uit wat hem bevolen werd en dacht daar nooit bij na. In het totalitaire systeem, gekenmerkt door een totale dominantie van het nationaal-socialistische staatsapparaat, zijn individuen als Eichmann gewillige beulen en uitvoerders van het onmenselijke. Zo'n individuen vindt men overal waar de gedachteloosheid gecultiveerd wordt. Voor Arendt bestaat de taak van het politieke er nu precies in deze gedachteloosheid te bestrijden en dit omwille van het onheil dat uit die gedachteloosheid voortspruit. Nu is dit boek, *Eichmann in Jerusalem*, uiteindelijk toch geen geslaagde studie. Enerzijds, zo moeten we bekennen, is het boek een schitterende reportage van het proces, maar anderzijds verliest de auteur zich teveel in feitelijk onderzoekswerk om het kwaad, dat door Eichmann en de zij-

nen in de jaren dertig en veertig hebben verricht, te *verklaren*. Arendt botst dan telkens op de banale omstandigheden waarin het kwaad zijn kiemen vindt. Verder dan een constataatie van de eerste banale omstandigheden waarin mensen aan een onheilsplan collaboreren, komt zij niet. Zij verklaart niet echt en legt niet uit waarom het anti-judaïsme niet feitelijk te verklaren valt. Hannah Arendt, die door de beste filosofen en theologen (Guardini, Heidegger, Husserl, Tillich, Jaspers) werd opgeleid, schiet uiteindelijk filosofisch tekort als ze niet kan argumenteren hoe de banale omstandigheden waarin het politieke kwaad geschiedt, het mysterie van het kwaad dekken en camoufleren. Precies in deze realiteit waarin de menselijke rede door de mens zelf verschalkt wordt, vinden we de gedachteloosheid. Maar omdat Hannah Arendt die broosheid in de rede onvoldoende heeft onderkend, geeft ze teveel krediet aan de macht van het denken. Dit is eigenlijk het belangrijkste en het meest fundamentele verwijt dat men aan Hannah Arendt zou kunnen richten. Hoe intellectueel ge-outilleerd zij ook moge geweest zijn, wijsgerig schoot ze te kort om haar politieke denken toch niet in de vrome wensen te laten uitmonden. Kants notie van het 'radicale kwaad' heeft ze nooit begrepen.

De centrale plaats van het Eichmann-boek heeft Parekh jammer genoeg niet gezien. Maar hij ontdekt wel de vele schoonheidsfoutjes in Hannah Arendts oeuvre en we kunnen hem geen ongelijk geven die te onderstrepen. Analooq met onze kritiek op Arendt beklemtoont hij de al te impressionistisch gehanteerde begrippen waardoor de gedachtengang in het beste geval essayistisch blijft, maar in het ergste geval in boude affirmaties uitmonden. Hannah Arendt betoogde meer dan ze argumenteerde en dit kan men zich noch in de filosofie, noch in de politieke wetenschap veroorloven.

Maar Arendt verdient niet alleen kritiek. Zoals Parekh overtuigend aantoonde, bestaat haar grote verdienste in de professionele aandacht van de filosofie voor het politieke teneinde de basis voor een politieke filosofie te leggen. In dat perspectief deed ze een heel verdienstelijke poging om het politieke in een ruimere conceptie van de cultuur te integreren. Precies daardoor krijgt bij haar de visie op het politieke een heel ruim veld en krijgt de aandacht voor de politieke participatie nieuwe gronden. Dit alles heeft Hannah Arendt met zoveel 'élan' ontwikkeld, dat de politicologie en de politieke filosofie het zonder haar werk niet kunnen stellen. De lezers van Arendt zullen echter kritisch moeten zijn, willen ze het werk op zijn gegronde 'mérites' kunnen oordelen. De studie van Bhikhu Parekh is alvast een heel degelijke handleiding.

Jacques DE VISSCHER

* * *